

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2021, 25 (2): 597- 618

Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet

Spiritually Sensitive Social Service

Vehbi Ünal

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
Associate Professor, Sivas Cumhuriyet Univ, Faculty of Litareture,
Department of Social Service
Sivas / Turkey
vunal@cumhuriyet.edu.tr orcid.org/0000-0003-3827-6339

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 12 February / Şubat 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 13 December / Aralık 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 25 Issue / Sayı: 2 Pages / Sayfa: 597-618

Cite as / Atıf: Ünal, Vehbi. "Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet [*Spiritually Sensitive Social Service*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/2 (June 2021): 597-618.
<https://doi.org/10.18505/cuid.879254>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abstract: This research seeks an answer to the question of why spirituality is needed in social service. Providing spiritual support resources to the client in overcoming the problems that people face, coping with these problems, making sense of them, and reaching spiritual peace is called spiritually sensitive social service. It can be said that the history of social work is equivalent to the history of humanity. Therefore, especially in the West, the problems experienced in the modernization process, or the dominant paradigm of the period (science-church conflict, rationalization and positivist approach to knowledge) brought a social service discipline and intervention, which was far from spirituality. It can be said that, in the last quarter of the 20th century, the lack of this approach was felt in the West and the studies on this field are accumulating today. In Turkey, there is an obvious gap in this literature. The problem of the present study is why there is a need for spiritually sensitive social service. The gap in the literature on this subject in Turkey indicates the importance of the study. The present study is of a descriptive method based on literature review. Social service is a career that aims to increase the functionality of individuals, families, groups, and societies at micro, mezzo, and macro levels and to strengthen them in overcoming their problems. Therefore, social service helps individuals to overcome problems arising from the individual issues and external factors and to meet resources with opportunities. It is obvious that it is difficult for a social service approach, which is distant from spiritual values, to find satisfactory answers to some of the questions and problems faced by individuals. It is clear that the understanding and practices of social service sensitive to spirituality will play an important role in helping clients overcome problems, make sense of them, and strengthen the individual. This study addresses the necessity of spiritually sensitive social service in four items: First, modern societies are under more threat and fear in comparison with the ones in the past. Therefore, they experience more anxiety, stress, and distrust. While the developments in technology and science offer great opportunities and conveniences to people, they have also manifested some problems that have not been experienced until today. Social service sensitive to spirituality will contribute to the separation of individuals, groups, and communities from the climate of fear they have experienced by activating their current cultural structure and world of belief. Second, modern lifestyle and individualization have isolated people by weakening people's social support systems. Modern lifestyle makes people to experience loneliness. The individualistic and self-centered lifestyle has alienated the individual from social ties and created a perception that one does not need anyone else. Social service that is sensitive to spirituality will increase the quality of life and joy of the individual by eliminating one's loneliness and will help one to look to the future with hope and to overcome one's loneliness. Third, human beings want to make sense of the events and problems they encounter. It would not be wrong to call the modern age "the age of the crisis of meaning". Today's people are experiencing serious crises in terms of making sense of the problems they face. Especially when faced with existential life-threatening factors such as severe illnesses, disability, and death, spirituality has a great impact on overcoming these problems and making sense of life. The efforts of individuals to rebuild the meaning they have lost can only be possible with the provision of social services sensitive to spirituality. Fourth, since the modern social service understanding is human-centered, holistic, and rights-based, the idea that people should be evaluated holistically highlights the necessity of spiritually sensitive social service. Experiencing a dizzying, diverse and, rapid change, today's people live in a complex network of relationships. The inaccuracy of the one-dimensional evaluation of human behavior is better understood today. The individual differences of the clients and their approaches to the problems make it necessary to evaluate the applications for these with a holistic and encompassing perspective. Therefore, the holistic evaluation of human also reveals the necessity of evaluating the spiritual social service within the framework of the rights arising from being human, not as a treat offered to individuals.

Keywords: Sociology of Religion, Spirituality, Social Service, Spiritual Social Work, Loneliness, Signification.

Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet

Öz: Bu araştırma, sosyal hizmette maneviyata niçin ihtiyaç duyulduğu sorusuna cevap aramaktadır. İnsanın karşılaştığı sorunları aşmada, bu sorunlarla başa çıkmada, bunları anlamlandırmada ve manevi huzura erişmede manevi destek kaynaklarının danışana sunulmasına maneviyata duyarlı sosyal hizmet denir. Sosyal hizmetin tarihinin insanlık tarihiyle eş değer olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla özellikle Batı'da modernleşme sürecinde yaşanan sorunlar ya da dönemin hâkim paradigması (bilim-kilise çatışması, rasyonelleşme ve pozitivist bilgi yaklaşımı) bir dönem, maneviyattan uzak sosyal hizmet disiplini ve müdahalesini de beraberinde getirmiştir. Batı'da 20. yy.ın son çeyreğinde, bu yaklaşımın eksikliğini hissedildiğini ve günümüzde bu alanla ilgili çalışmaların yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Türkiye'de ise bu konudaki çalışmaların yetersizliği açıktır. Çalışmanın problemi, maneviyata duyarlı sosyal hizmete niçin ihtiyaç vardır? Ülkemizde konu ile ilgili literatürün yetersizliği çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmanın yöntemi ise literatür taramasına dayalı betimsel bir çalışmadır. Sosyal hizmet mikro, mezo ve makro düzeyde bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumların işlevselliğini artırmayı, sorunlarını aşmada onları güçlendirmeyi kendisine hedef edinen bir meslektir. Dolayısıyla sosyal hizmet, bireylerin kendilerinden ve kendileri dışından kaynaklanan sorunları aşmada, kaynaklarla fırsatları buluşturma noktasında yardımcı olur. Manevi değerlere mesafeli olan sosyal hizmet anlayışının bireylerin karşılaştıkları bazı sorulara ve sorunlara tatmin edici cevap bulmasının zorluğu aşıkârdır. Maneviyata duyarlı sosyal hizmet anlayışı ve uygulamalarının danışanlara sorunları aşmada, bunları anlamlandırmada ve bireyi güçlendirmede önemli rol oynayacağı da açıktır. Bu çalışma maneviyata duyarlı sosyal hizmetin gerekliliğini dört maddede ele almaktadır: Birincisi, modern toplumlar geçmişe nazaran daha fazla tehdit ve korku altındadır. Dolayısıyla daha fazla kaygı, stres ve güvensizlik yaşamaktadırlar. Teknoloji ve bilimdeki gelişmeler insana büyük imkân ve kolaylıklar sunarken diğer taraftan onları bugüne kadar yaşamayan bazı problemlerle de karşı karşıya bırakmıştır. Maneviyata duyarlı sosyal hizmet bireylerin, grupların ve toplulukların yaşamış olduğu korku ikliminden onların mevcut kültürel yapısını ve inanç dünyasını harekete geçirecek uzaklaşmalarına katkı sağlayacaktır. İkincisi, modern yaşam tarzı ve bireyselleşme insanın sosyal destek sistemlerini zayıflatarak yalnızlaştırmıştır. Modern yaşam tarzı insanı yalnızlığa itmektir. Bireyci ve ben merkezli yaşam tarzı bireyi toplumsal bağlardan uzaklaştırarak yalnızlaştırmış ve başkasına ihtiyaç duymayan bir algı oluşturmuştur. Maneviyata duyarlı sosyal hizmet bireyin yalnızlığını gidererek yaşam kalitesini ve sevincini artıracak, geleceğe ümitle bakmasında ve yalnızlığını aşmada kendisine yardım sağlayacaktır. Üçüncüsü, insanoglu karşılaştığı olayları ve sorunları anlamlandırmak ister. Modern çağa "anlamlandırma krizi çağı" desek yanlış olmaz. Günümüz insanı karşılaştığı sorunları anlamlandırma noktasında ciddi krizler yaşamaktadır. Özellikle de ağır hastalık, engellilik ve ölüm gibi varoluşsal yaşamı tehdit eden unsurlarla karşılaştığında bu sorunları aşmada ve yaşamının anlamlandırılmasında maneviyatın etkisi büyüktür. Bireylerin kaybettikleri anlamı yeniden inşa etme çabaları ancak maneviyata duyarlı sosyal hizmet sunumu ile mümkün olabilmektedir. Dördüncüsü, modern sosyal hizmet anlayışının insan merkezli, bütüncül, hak temelli olması nedeniyle insanın bütüncül değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi maneviyata duyarlı sosyal hizmetin gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır. Baş döndüren, çok çeşitli ve hızlı bir değişim yaşayan günümüz insanı karmaşık ilişkiler ağı içerisinde yaşamaktadır. İnsan davranışlarının tek boyutlu değerlendirilmesinin yanlışlığı günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Müracaatçıların bireysel farklılıkları ve sorunlara yaklaşımları bunlara yönelik uygulamaların da bütüncül ve kuşatıcı bir bakış açısı ile değerlendirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla insanın bütüncül değerlendirilmesi, manevi sosyal hizmetin bireylere sunulan bir ikram değil insan olmasından kaynaklı hak çerçevesinde değerlendirilmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Maneviyat, Sosyal Hizmet, Manevi Sosyal Hizmet, Yalnızlık, Anlamlandırma.

Giriş

Sosyal hizmetin tarihi insanlık tarihi kadar eskilere dayandığını söyleyebiliriz. Yardımseverlik ve paylaşım üzerine kurulan sosyal hizmet anlayışında, dini kuruluşlar ve bunların müntesipleri hemen her din ve bölgede çeşitli şekillerde bu hizmetleri sunmuşlardır. Sosyal hizmet insanı merkeze alan bir meslektir. İnsanın sadece maddi boyutunun ele alınıp manevi boyutunun göz ardı edilmesi insana bakışın eksikliğini de beraberinde getirmektedir. Sosyal hizmette insana bütüncül bakış önem arz etmesine rağmen manevi değerlerin ihmali günümüzde bazı sorunların çözümü konusunda sıkıntılar yaşanmasına neden olmaktadır.

Sosyal hizmetin manevi değerlerden kendini uzak tutmasının nedenleri olarak pozitivist bilim anlayışı çerçevesinde yaşamı yalnızca maddeye indirgemeleri, deneysel metotlarla genel geçer değişmez yasa aramaları ve insanların yaşadıkları sorunlara bilimsel ve rasyonel cevap aramaları sayılabilir. Diğer taraftan batıda yaşanan paradigma değişiminin Tanrı merkezli bir dünyadan insan merkezli bir dünyaya/tabiiyata/evrene evrilmesi de maneviyata mesafeli bir sosyal hizmet anlayışında etkin rol oynamıştır.

Oysa sosyal hizmet, yardım mesleği olması ve insani değerleri ön planda tutması açısından diğer mesleklerden farklılaşmaktadır. Hangi inanca sahip olursa olsun insanın özünde var olan yardımlaşmayı, paylaşmayı vb. manevi boyutu görmezlikten gelmek objektif bilim anlayışına da ters bir durum arz etmektedir. Diğer taraftan sosyal hizmetin temelinde, çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalan, sorununu çözemeyen, bu sorunların altında ezilen danışanların/müracaatçıların güçlendirilmesi vardır. İnsanların görünmeyen güçlü yanları olan maneviyat potansiyelinin sosyal hizmette müracaatçı lehine kullanılması önemlidir. Aynı zamanda sosyal hizmet kaynaklarla fırsatları buluşturma üzerine kurgulanmış bir disiplindir/meslektir. Kültürümüzde maneviyatın önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. O halde manevi değerler gibi bireyi güçlendirecek kaynaklar var ise bunlar niçin müracaatçı ile buluşturulmasın? Müracaatçıların, yaşadığı sorunların birçoğuna manevi bir açıklama ve anlam arayışına girdikleri gözlenmektedir. İşte maneviyata duyarlı sosyal hizmetler bu arayışlara bir cevap niteliğinde olacaktır.

Maneviyatın sosyal hizmetteki önemine karşın ülkemizde yeterli ilgiyi görmediği bilinmektedir. Bu çerçevede bu çalışmada sosyal hizmette maneviyata duyulan ihtiyacın gerekliliğine dair gerekçeler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda çalışmamızda, sosyal hizmette maneviyatın gerekliliği, başka bir ifadeyle manevi sosyal hizmete niçin ihtiyaç duyulmaktadır? sorusuna cevap aranacaktır.

Manevi değerlere mesafeli olan sosyal hizmet anlayışının aşağıdaki karşılaşılan sorunlara ve sorulara tatmin edici cevap bulmasının zorluğunu belirtelim. Biricik evladını küçük yaşta kaybeden annenin yanan yüreğini hangi anlayış teselli edecektir? Çocukları tarafından bir köşede yapayalnız bırakılan babanın yüreğinde kopan fırtınalar nasıl dindirilecektir? Engelli doğacağı bebeğinin haberini alan ebeveynin ruh halini teskin edecek şey nedir? Genç yaşta kanser olan bir bireyin bu durumu nasıl anlamlandırılacaktır? Deprem felaketi sonrasında ailesini ve tüm kazancını kaybeden bir insanının yarasına ne merhem olacaktır? Bu tür sorunlar neden benim başıma geldi? vb. çeşitli soruları çoğaltabiliriz. Şüphesiz maneviyat, sihirli değnek değildir ama bu tür sorunlara kapı aralama ve aşmada, aynı zamanda bunları anlamlandırmada, bireyi rahatlatmada ve teskin etmede sosyal hizmet uzmanlarına ve danışanlara yardımcı olacağı açıktır.

Çalışmamızın problemi, sosyal hizmette maneviyatın gerekliliği, başka bir ifadeyle maneviyata dayalı sosyal hizmete niçin ihtiyaç duyulmaktadır? sorusudur. Bugünkü toplumlarda sosyal hizmet sunumunda maneviyata daha fazla ihtiyaç duyulduğu çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Ülkemizde sosyal hizmet çalışmalarında maneviyata fazla yer verilmediği, konu ile ilgili literatürün yetersizliği, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmanın yöntemi ise literatür taramasına dayalı betimsel bir çalışmadır. Ülkemizde konu ile ilgili; I. Mathews'ın *Sosyal Hizmet ve Maneviyat* ve H. Apak'ın doktora çalışması olan *Sosyal Hizmet*

ve *Maneviyat* adlı eserleri dikkat çekmektedir. Yine Apak'ın Güçlendirme ve *Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet*, A. Albayrak vd.'nin *Kanser Hastalarında Yaşam Kalitesini Etkileyen Din ve Maneviyat Üzerine Teorik Yaklaşımlar*, Z. Karataş'ın *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Yaklaşımı* isimli çalışmaları da alanda yapılan çalışmalar arasındadır.

1. Sosyal Hizmet ve Maneviyat

1.1. Sosyal Hizmet

Modern yaşam şekli insanın bir taraftan yaşam tarzını kolaylaştırırken diğer taraftan sorunları da beraberinde getirmiştir.¹ Artan bu sorunlar sosyal hizmet mesleğinin de ön plana çıkmasına neden olmuştur. Sosyal hizmet, insanı merkeze alan yardımlaşma ve paylaşma üzerine kurulan, tüm insanlara sosyal güvenlik ve refahın paylaşımı konusunda sosyal adaleti gerçekleştirmeyi kendine ilke edinen bir disiplindir/meslektir.

Sosyal hizmetler; "kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü"² olarak tanımlanmaktadır.

Amerikan Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (NASW) sosyal hizmetin amaçlarını;

- 1) Sosyal hizmet uygulamasının odağı insandır. Dolayısıyla insanın problem çözme sürecini ve baş etme kapasitesini geliştirmek,
- 2) İnsanları kendilerine kaynak, hizmet ve fırsat sağlayan sistemlerle ilişkilendirmek,
- 3) Refah politikasını geliştirmek,
- 4) İnsan ve toplum refahını artırmak olarak sıralamıştır.³

1.2. Maneviyat

Türk Dil Kurumu *manevi* kelimesini "görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi olanın karşıtı"⁴ olarak; kavramsal anlamda ise, "manevi-ruhsal hayatla ilgili olan ve maddi olmayan bütün varlık ve kavramları" ifade etmektedir.⁵ Cook, maneviyat kavramının çok çeşitli anlamlarda kullanıldığını, kelimenin anlamı konusunda kafa karışıklığı olması nedeniyle 13 farklı tanımının olduğunu, en çok da *ilişkililik ve aşkınlık* anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca maneviyatın yüzyıllar içerisinde Tanrı ile etkileşim, insan deneyiminin psikolojik yönü, din ve dindarlığa göstermek için ve günümüzde de birçok dilde dinî ve din dışı olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁶ Bu kullanım dolayısıyla maneviyat kavramı *kutsal arama süreci*⁷ olarak tanımlanmaktadır. Apak ise, maneviyat konusunda yapılan çalışmalarda maneviyatın; büyük güç veya Tanrı ile bağlantı aşkınlık; yaşama verilen anlam ve amaç; bireyin kendisine veya başkalarına bağlılık ve ilişkisi; koşulsuz sevgiyle bağlanma; bireyin dünya ile ilişkili inançları şeklinde sınıflandırıldığını öne sürmektedir. Apak, tüm tanımların ortak

¹ Vehbi Ünal, *Modernliğin Diğer Yüzü ve Dezavantajlı Gruplar* (İstanbul: Nobel Yayınları, 2020), 9.

² Sosyal Hizmetler Kanunu (SHK). *Resmî Gazete* 18059 (27.5.1983), Kanun No. 2828/md.3.

³ Charles Zastrow, *Sosyal Hizmet Giriş* (Ankara: Nika Yayınevi, 2013), 18-19.

⁴ Şükrü Hâluk Akalın vd., "Manevi", *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 1619.

⁵ Yusuf Genç ve Ali Seyyar, "Manevi", *Sosyal Hizmet Terimleri* (Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2010), 478.

⁶ Christopher Charles Cook "Addiction and Spirituality", *Addiction*, 99/5 (2004), 539-551.

⁷ Kenneth I. Pargament ve Mahoney Annette, "Spirituality: Discovering and Conserving the Sacred", *Handbook of Positive Psychology* (ed: Charles R. Snyder-Shane J. Lopez) (Oxford: Oxford University Press (2002), 647.

noktasının ise; aşkınlık, anlam arayışı, bağlılık, ilişki ve inanç boyutları olduğunu belirtmektedir.⁸

Maneviyat, aslında sosyal hizmetlerde insanın yitirdiği ruhu araması ve beden ruh ikiliğine son vermesi için ruh dolu bir çağrıdır.⁹ Maneviyat insanın hayatına anlam ve gaye sağlayan bir etkidir. Maneviyat hem dünya görüşümüzü hem de hayatımızı kuşatan bir unsur olup doğrudan bizim değer temelimize alakalıdır. Ayrılmaz parçamız olan ve asla kendilerinden sapmayacağımız inançlar, değerler ve ahlakıdır. Başka bir ifadeyle maneviyat, bizim ahlak yasamız ve ahlak pusulamızdır. Bu husus dini inançlar tarafından aydınlatılmış olabileceği gibi tamamen seküler de olabilirler.¹⁰ "Tinsellik ya da maneviyat bireyin var oluşunun anlamını açıklar. Dolayısıyla burası bireyin, yaşamın anlamını ve amacını yakaladığı yerdir. Bu alan inanılan üstün güç ile kurulan özel ve gizil ilişki ya da bireyin doğayla, sanatla, müzikle, ailesiyle, sosyal çevresi ile kurduğu, değer ve inanç atfettiği bir ilişki de olabilir. Kuşkusuz bunların toplamı bireyin yaşamını anlamlandırmasını sağlayan unsurlar olarak görülebilir."¹¹

Maneviyat; insanın hayatını, ilişkilerini, mutlak gerçekliği anlamlandırmanın yanında aynı zamanda belirli bir amaca yönelme gayreti olduğu konusunda fikir birliği olduğu görülmektedir.¹² Literatür çalışmalarına baktığımızda manevi kavramının genelde iki şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bunlardan birincisinde din, dine bağlılık, dindarlık, Tanrı ile ilişki, aşkınlık bağlamında kullanılırken diğesinde ise din ile ilişkilendirilmeden bağlanma, saygı, anlam, gaye, kabul, onay gibi daha çok bireysel ve toplumsal değerlere ve kabullere dayandırılmaktadır. Kısaca maneviyat, bireyin dinî olduğu kadar dinî olmayan inançlarını da ifade eden geniş bir kavramdır. Bizim buradaki kullanımımızın ise her ikisini de kapsayacak şekildedir.

Maneviyat, dünyaya olaylara ve hayata bakışımızı şekillendiren, geleceğe ümit açılan, sorunları aşmada dayanma gücü kazandıran, insan ilişkilerini düzenleyen, karmaşık sorunlar yumağını anlamlandıran inançlardır. Kısaca maneviyat, bireyi hayata bağlayan etkenlerdir.

1.3. Sosyal Hizmette Maneviyat

Her ne kadar sosyal hizmetin doğuşunda dini inançların etkisinin fazla olduğu bilinse de¹³ özellikle 1960'lı 1970'li yıllara kadar görmezlikten gelinmiştir. Günümüzde ise Batı ülkelerinde sosyal hizmet çalışmalarında maneviyatın yer aldığı belirtmekle birlikte ülkemizde sosyal hizmet eğitim ve uygulamalarında maneviyatın yer aldığını söyleyemeyiz.

Canda ve Furman, ABD'de maneviyata duyarlı sosyal hizmetler alanında yapılan çalışmaları üç döneme ayırmıştır: Birinci dönem; 19. yy. kadar süren sosyal hizmet ve refah çalışmalarının tamamı çeşitli dini kuruluşlar tarafından gerçekleşmekteydi. 1920'lerden 1970'lere kadar süren ikinci dönemde ise sosyal hizmet çalışmaları dinden arındırılmış, profesyonel, bürokratik ve merkezleşmiş bir organizasyon şeklinde verilmiştir. Üçüncü dönem ise, 1980'lerden itibaren maneviyata ilginin yeniden arttığı bir evredir.¹⁴ Bu dönemlerin diğer Batı ülkeleri içinde geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ülkemizde ise bu çalışmaların benzer iki dönemi yaşadığını üçüncü dönem açısından hala yetersiz olduğunu ifade edebiliriz. Şüphesiz

⁸ Hıdır Apak, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2018), 29.

⁹ Emrah Akbaş, *Sosyal Çalışmada Çağdaş Eleştirel Perspektifler* (Ankara: SABEV Yayınları, 2014), 117.

¹⁰ Ian Mathews, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, çev. Nebile Özmen (İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 25-27.

¹¹ Tarık Tuncay, "Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik", *Sağlık ve Toplum*, 17/2 (2017), 14.

¹² Emel Yeşilkayalı, "Sosyal Çalışmada Maneviyata Duyarlı Müdahale", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 53, 2016, 227-237.

¹³ bk. Durmuş Aydın, "Dünyada Sosyal Hizmetin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Uluslararası Sosyal Hizmet", *Sosyal Hizmet Tarihi*, ed. Recep Çelik (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 13; Zastrow, *Sosyal Hizmet Giriş*, 3; Mathews, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, 40; Apak, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, 57.

¹⁴ Canda, Edward R. vd., *Spiritual Diversity in Social Work Practice*, New York, Free Press (1999), 145; Mathews, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, 40.

bunda etkili olan faktör sorunlara ahlaki açıklamalardan ziyade modern toplumun seküler anlayışıyla, bilimsel ve rasyonel açıklamalarla yaklaşım tarzı sunulmuş olmasıdır.¹⁵

Maneviyata duyarlı sosyal hizmet çalışmalarının öncelikli hedef kitlesi (dezavantajlı gruplar) engelliler, yaşlılar, hastalar ve bunlara bakanlar, şiddet mağdurları, göçmenler, doğal afet mağdurları, madde bağımlıları, kayıp yaşayanlar, kimsesiz çocuklar, mahkûmlar ve yakınları, yoksullar ve iletişim sorunu yaşayan aileler, terör mağdurları ve şehit yakınlarıdır. Bu tür gruplar özellikle güçlendirme çerçevesinde danışmanlık hizmetlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Anlam arayışı içerisinde bulunan bu gruplara yönelik manevî odaklı destek hizmetleri günümüzde daha fazla hissedilmektedir. Maneviyata duyarlı sosyal hizmet, "pozitivist ve seküler bir anlayışla sunulan sosyal hizmet müdahalesinin mesleki etik ilkelerine ve disiplinine uygun bir şekilde maneviyatla bağlantısı kurularak, sorunlarla başa çıkmada etkili olacağı düşünülen manevi destek kaynaklarının müracaatçının yararına sunmayı amaçlayan sosyal hizmetin yeni bir yaklaşım alanıdır."¹⁶ Maneviyata duyarlı sosyal hizmet, bireylerin karşılaştıkları sorunları aşmada manevi destek kaynaklarını onların yararına sunmaya denir. Bu destek hizmetleri ve kaynakları bireylerin amaçları, değerleri, hayata bağlayan ümitleri olabileceği gibi kişinin dini inancı, ibadeti ve duası da olabilir.

Maneviyata duyarlı sosyal hizmete; maneviyat odaklı sosyal çalışma müdahalesi, manevi temelli sosyal hizmet, manevi sosyal hizmet, sosyal hizmette maneviyat, dini/manevi danışmanlık gibi farklı isimlendirmeler verilmektedir. Bütün bu isimlendirmelerin hepsinin ortak özelliğinin sosyal hizmet sunumunda/müdahalesinde ve sorunların çözümünde bireyin, inanç dünyasına ve bireyin yaşadığı kültürel değerlere önem verilmesi ve danışanların (hizmet alıcıların) manevi yanına odaklanması gerektiği hususunun vurgulanmasıdır.

Sosyal hizmetin kökeni manevi değerlere dayanmasına rağmen disiplin olarak maneviyata mesafeli, bilimsel ve insancıl gelenekler üzerine çalışmayı yönelmiştir. Fakat maneviyat her insanın hayatının önemli bir parçasıdır. Ailede ve toplumda yaşanan şiddet, kumar, madde bağımlılığı vb. sorunlar aslında bireydeki içsel tükeniş duygusudur, nedeni ise manevi sıkıntılardan kaynaklanan sevgi ve şefkat eksikliğine dayanmaktadır.¹⁷

Sosyal hizmetin muhatapları ise engelli, yaşlı, yoksul, yetim, kimsesiz, toplumun hassas, kırılabilir, incinebilir başka bir ifadeyle dezavantajlı kesimleridir. Bu neden benim başıma geldi? Niçin oldu? Sorularına dokunacak, çeşitli açılımlar ve anlamlar getirecek olan, maneviyata duyarlı sosyal hizmet olacaktır.

Kısaca, karşılaşılan sorunları aşmada, bunlarla başa çıkmada, bu sorunları anlamlandırmada ve manevi huzura erişmede manevi destek kaynaklarının danışana/müracaatçıya sunulmasına manevi sosyal hizmetler ya da maneviyata duyarlı sosyal hizmet denir.

2. Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmetin Gerekliği

Günümüz toplumları çok hızlı değişim yaşayan toplumlardır. Bu değişimin getirdiği sorunlar da sürekli değişmektedir. Bu değişen toplumsal sorunlara ve ihtiyaçlara çözüm aramada ise sosyal bilimcilere büyük görev düşmektedir.

Maneviyatın bireyin yaşamına olumlu etkileri göz önüne alındığında sosyal hizmette özellikle danışmanlık süreçlerine maneviyat ve din unsurlarının dahil edilmesinin olumlu

¹⁵ Michael Kim Zapf, "Profound Connections Between Person and Place: Exploring Location, Spirituality, and Social Work." *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings* (Toronto: Canadian Scholars, 2007), 231.

¹⁶ Zeki Karataş, "Manevi Temelli Sosyal Hizmet Yaklaşımı", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 9.

¹⁷ Mo Yee Lee vd. *Integrative Body-Mind-Spirit Social Work: an Empirically Based Approach to Assessment and Treatment* (Oxford University Press, 2018), 171. akt., Apak, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, 60.

604 | Vehbi Ünal. Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet

katkıları sağlayacağı açıktır.¹⁸ Hodge, maneviyat odaklı bir yaklaşımın neden benimsenmesi gerektiğini altı maddede sıralamıştır. Bunlar:

- 1) Mesleki etik ilkelere uymayı sağlamak,
- 2) Müracaatçının temel insan haklarına saygı göstermek,
- 3) Müracaatçının bağımsız kararına saygı göstermek,
- 4) Problemleri çözmek ya da bunlarla başa çıkmayı kolaylaştırabilecek güçlerini belirlemek,
- 5) Kültürüne uygun hizmetleri belirlemek,
- 6) Çeşitli akreditasyon kurulları ve mesleki organizasyonlar tarafından ifade edilen iyi uygulamalarda gerekli mesleki standartları sağlamaktır.¹⁹

Mathews ise, sosyal hizmette maneviyatın gerekliliğini; bireylerin daha sağlıklı olması, bilimin, mantığın ve rasyonalizmin yetersizliği, bütüncül değerlendirme, hizmetten yararlananların manevi ihtiyaçlarının tanınması ve dikkate alınması olarak sıralamaktadır.²⁰ Bireylerin psikolojik refahı açısından manevi inanç ve pratikler, dine verilen önem ve inançlıktan kaynaklanan rahatlık ve iyimserlik önemli bir etkidir.²¹ Bunların sosyal hizmette kullanımını, müracaatçıların üstün yararı ve iyilik halinin artmasına katkı sağlayacağı açıktır.

Tüm bunları birlikte değerlendirdiğimizde toplumsal değişimle birlikte artan ihtiyaçlara ve sorunlara çözüm arayışı çerçevesinde maneviyata duyarlı sosyal hizmetin gerekliliğini dört madde de toplayabiliriz.

2.1. Modern Toplumda Artan Risk ve Tehlikeler Bireyi Güvensizliğe ve Kaygıya İtmektedir

Modern teknoloji ve bilimsel bilginin verdiği imkânlarla günümüz insanı birçok imkânsız denilen işleri oturduğu yerden kısa sürede yapabilmekte, canının istediği şeylere ulaşabilmekte ve sağlıkla ilgili birçok sorunu çözebilmektedir. Ancak bu yüksek yaşam standardı ruhsal ve manevi hayatı gerçekleştirilmekte başarılı olamamıştır. Bilim ve teknolojideki bu hızlı değişim bireylerde yabancılaşma, sosyal dışlanmaya neden olmakta ve insanların *güvensizliğini* ve *kaygılarını* arttırmaktadır.²² Teknoloji ve bilimdeki gelişmeler insana oldukça büyük imkânlar sunarken diğer taraftan insanın yaşamını derinden etkileyen korku, belirsizlik, kaygı, güvensizlik sorununu da beraberinde getirmektedir. Bölgemizde ve dünyanın diğer bölgelerinde son 30 yıl içerisinde yaşanan şiddet, terör olayları ve savaşlar güvensizlik ortamının yaşanan gerçekleri olarak karşımızda durmaktadır. Gerek bireysel riskler (hastalık, engellilik, suç vb.) gerekse toplumsal riskler (afet, savaşlar, biyolojik ve nükleer silahlar) bireylerde korku, kaygı ve endişe meydana getirmektedir. Bireyler yaşadıkları olumsuz durumlar karşısında bunları aşmak, korku ve endişeyi azaltmak, güçsüzlük ve olumsuzluklarla daha kolay başa çıkmak amacıyla bir arayış içerisinde oldukları gözlemlenmektedir.

¹⁸ Melih Çoban, "Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi: İstanbul Örneği", ed. Ali Ayten vd. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik II* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 129.

¹⁹ David R. Hodge, *Spiritual Assessment in Social Work and Mental Health Practice* (New York: Columbia University Press, 2015), 30 ; akt. Emel Yeşilkayalı, "Maneviyat Odaklı Sosyal Çalışma Müdahalesinde Değerlendirme". *Sosyal Bilimler: Yeni Bir Başlangıç (ICHACS)*, ed., Tufan Çötök ve Yusuf Dobra (Knjiga-Sarajevo, 2016 b), 76.

²⁰ Mathews, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, 30-35.

²¹ Mary Thomas Burke vd. *Religious and Spiritual Issues in Counseling* (New York: Brunner-Routledge, 2005), 136; akt.: Çoban, "Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi", 129.

²² Ünal Şentürk, "Modern Toplumların Öne Çıkan İki Sorunsalı: Güvensizlik ve Kaygı", *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler-Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik 2/2* (2007), 717-738.

Modern yaşam tarzı, günümüz insanının geleceğine ilişkin endişe ve korku inşa etmiştir. Modern öncesi dönemin insanı korkunun ve endişenin ne olduğunu anlayamadığı bazı olaylara bağlayarak ya da kutsallık atfederek rahatlarırken, günümüz insanı bu tür tecrübelerle yüzleşmek zorunda kaldığı için ciddi şaşkınlık yaşamaktadır. Teknolojik imkânlar, kişilik bölünmesine yol açan güvensizlik, umutsuzluk, yetersizlik ve doyumsuzluk gibi duyguları geliştirmiştir. İnsanoğlu kendi kontrolünde tuttuğu gücün altında kalarak ezilmiş ve zayıflamıştır.²³

Modernleşmenin geleneksel kurumları, anlam haritalarını ve değerler sistemini sarsması bireyi güvenli dünyadan yoksul bırakarak evrendeki yeri açısından güvenlikten de yoksun bırakmıştır.²⁴ Günümüzde yaşanan güvenlik sorununun modernliğin bir sonucu olduğunu belirten Ulrich Beck, geleneksel toplumlarda tehlikenin boyutunun sadece bireyi kuşattığını, günümüz toplumlarında yaşanan riskin, tehlike ve tehditlerin küreselleştiğini tüm insanları tehdit ettiğini belirtmektedir.²⁵ Günümüzde insanlar nereden geldiği belli olmayan âdeta bir korku ikliminde yaşamaktadırlar. Yaşanan tehlike ve belirsizlikler insanları sürekli tedirgin etmektedir.

Dünyanın her yerinde yayılan şiddet ve terör olayları, masum insanları ölmesine yol açarak hedef seçtiği mekânda ve dünyada *ontolojik güvensizlik* duygusunu yaymakta ve günlük yaşamı tehdit etmektedir.²⁶

Toplumda yaşanan kargaşa ile bireyin geleceğe yönelik endişeleri ve kaygıları kişide gerginlik meydana getirmektedir. Bu durum ise bireyde gerginlik, saldırganlık ve şiddet olaylarını doğurmaktadır. Riskler tarihin her döneminde olmuştur. Tabiat kaynaklı sel, yangın, fırtına ve heyelan, tabiatın *verdiği* riskler iken günümüzdeki riskler *verilen* değil; bizzat insanın kendisinin *ürettiği* risklerdir. Üretilir olması, önleminin alınmasını güçleştirdiği gibi zaman ve mekânla sınırlandırılmaması, sorumlusunun bulunmaması geçmişteki benzerlerinden ayırmaktadır. İnsanın yaşam alanının kuşatan tüm bu riskler, insanı yaşadıklarına ve yaşayacaklarına karşı bir *güvensizlik ve kaygı* durumu oluşturmaktadır.²⁷

Modern toplumlar risk toplumlardır. Ani kayıplar, engellilik, ölüm, suç, savaş, nükleer tehditler, çevre felaketleri, terör olayları, yıkım, afetler vb. riskler geleneksel toplumlardan daha fazla insanın hayatında yer almaktadır. Bu durum bireyi daha fazla kaygı, stres ve güvensizliğe itmektir. Dolayısıyla bu sorunlar insanın sığınacak güvenli bir liman arayışını da beraberinde getirmektedir. Bu duruma anlamlı cevap veren ve güvensizliği giderecek bireyin/grubun/toplumun manevi dünyası olmaktadır.

Maneviyata duyarlı sosyal hizmet, bireyin yaşadığı korku, kaygı ve güvensizlik gibi bu tür durumlarda bireye teselli verecek, bireyin mevcut kültürel yapısını ve inanç dünyasını harekete geçirerek profesyonellerin yardımı ile bu sorunları aşmada yardımcı olacağı açıktır. Zira cezaevinde kalan mahkûmlar, kanser hastaları, engelliler ve madde bağımlılarıyla yapılan çalışmalarda bu grupların tinsel/manevi değerlere yöneldiği ve başa çıkmada maneviyata yönelindikleri görülmektedir. Certel'in mahkûmlar üzerinde yaptığı çalışmada cezaevinde bulunanlarda olumlu yönde dini değişim yaşayanların oranının % 35,4 olduğu görülmektedir.²⁸ Bu gibi durumların insanları manevi arayışa yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan özellikle kanser hastaları üzerinde gerek Batı'da gerekse ülkemizde yapılan çalışmalarda araştırmacılar kanserle başa çıkma sürecinde hastalarda belirsizliğin azaltılmasında, duygu-

²³ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 8.

²⁴ Adil Çiftçi, *Din ve Modernlik, Toplum Bilim Yazıları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 53.

²⁵ Ulrich Beck, *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, çev. Bülent Doğan (İstanbul: İthaki Yayınları, 2011), 14.

²⁶ Fuat Keyman, "Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı", *Doğu Batı*, 19/ (2002), 30.

²⁷ Ünal Şentürk, *Güncele Dipnotlar, Bireyden Toplumla Sosyolojik Dönüşümler* (Ankara: Siyasal Kitapevi, 2016), 190-195.

²⁸ Hüseyin Certel, *Suçlularda Dine Dönüş* (Ankara: Nobel Yayınları, 2009), 149.

sal desteğin ve hastalığın anlamlandırılmasında manevi değerlerin önemli bir etken olduğunu²⁹ tespit etmişlerdir. Söz konusu araştırmalarda varoluşsal kriz yaşayan hastaların baş etme yeteneğinde önemli rolü olduğu ve sınırlanacak bir liman olarak görüldüğü ortaya konmuştur.³⁰ Ünal tarafından yapılan engellilerle ilgili çalışmada engelliler genel olarak engelliliği (%81,1) *sınav* olarak değerlendirmekte ve sorunlarını aşmada manevi değerlere (dua, ibadet, Kuran okuma vb.) sığındıkları görülmektedir.³¹ Yine madde bağımlıları ile yapılan çeşitli çalışmalarda bağımlılıktan kurtulmada inancı merkeze alan yardım yaklaşımının önemli olduğu,³² ayrıca bu yaklaşımın madde bağımlılığını azaltıcı bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir.³³ Nitekim Genç ve Durğun'un sağlık çalışanları (doktor, hemşire, ebe, sağlık memuru ve sağlık lisansiyerleri) üzerinde yaptığı çalışmada da bakım hizmetlerinde manevi desteğin önemli olduğu, hastaların manevi ihtiyaçlarına cevap verebilmenin tedavi ve bakım hizmetlerinin bir parçası olduğu gözlenmiştir.³⁴

Bulgulardan da anlaşılacağı gibi suçluların dine yönelmesi, kanser hastalarının hastalıkla başa çıkmada manevi değerlere sarılması, engellilerin engelliliklerini dini terminoloji ile anlamlandırmaları, bağımlıların bağımlılıktan kurtulmada inanç merkezli yardım yaklaşımına yönelmeleri, maneviyata duyarlı sosyal hizmetin önemini göstermektedir. Yine sonuçlardan maneviyatın insanın varoluşsal durumunu tehdit eden tehlike ve risklere karşı ümit aşılması, bireye yeni bir sayfa aralaması, insanların başa çıkma ve gelişimsel yeteneklerini güçlendirmesi sebebiyle sosyal hizmette gerekliliğini göstermektedir.

Gerek ilahi dinler gerekse ilahi olmayan dinlerin ortak söylemi, bireyin yaşamının herhangi bir döneminde karşılaşılabilecek muhtemel olan korkutucu kronik hastalıkla mücadele durumunda bireye rahatlama, uyum ve iç huzuru sağlayarak, yaşamın yeniden anlamlandırılmasında ve ruhsal bütünlüğün korunmasında önemli işlev yerine getirmektedir.³⁵

Sosyal hizmet bir psiko-sosyal yardım mesleğidir. Hizmet alanı; yoksullar, engelliler, sokak çocukları, suçlular, yaşlılar, korunmaya muhtaç çocuklar, evsizler, mülteciler, doğal afet mağdurları gibi geniş bir kesimden oluşmaktadır.³⁶ Bu gruplara hassas, kırılabilir, risk altında ve dezavantajlı gruplar da denmektedir. Bu gruplar toplumun diğer kesimlerinden daha fazla umutsuzluk, çaresizlik, korku, anksiyete, yalnızlık, yokluk, güvensizlik ve risk yaşamaktadır. Dolayısıyla bunların daha fazla psiko-sosyal ve manevi/tinsel ihtiyacı olduğu da açıktır. Bunların yaşamış oldukları yoksunlukların ve risklerin azaltılmasında maneviyata duyarlı sosyal hizmete daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Diğer taraftan sosyal hizmetin toplumsal değişimden kaynaklanan sorunlara çözüm arayışları çerçevesinde ortaya çıkan bir meslek olduğunu düşündüğümüzde bu değişimin günümüzde çok daha derin ve fazla kişi, grup ve toplulukları etkilediği açıktır. Bu sorunların

²⁹ Ingela C. Thuné-Boyle vd. "Do Religious/Spiritual Coping Strategies Affect Illness Adjustment in Patients With Cancer? A Systematic Review of The Literature", *Social Science & Medicine* 63/1 (2006), 151-164.

³⁰ Ahmet Albayrak vd. "Kanser Hastalarında Yaşam Kalitesini Etkileyen Din ve Maneviyat Üzerine Teorik Yaklaşımlar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40, (2019), 349-376; Nihal Bostancı Daştan ve Sevim Buzlu, "Meme Kanseri Hastalarında Maneviyatın Etkileri ve Manevi Bakım", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi* 3 /1 (2010), 73-78.

³¹ Vehbi Ünal, "Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1457-1482.

³² Orhan Gürsu, "Madde Bağımlılığı ve Din: HİGED Örneği", *Addicta: The Turkish Journal on Addictions* 5/1 (2018), 37-54.

³³ Çoban, "Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık", 128; Harun Işık, "İnanç ve Maneviyatın Rehberliğinde Suç Azalmanın İngiltere ve Türkiye'de Karşılıklı Olarak Değerlendirilmesi", *Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Yaklaşımlar Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul, 2015), 340-351.

³⁴ Yusuf Genç ve Arif Durğun, "Manevi Bakımın Gerekliliği ve Bakım Hizmeti Veren Meslek Elemanlarının Manevi Bakıma İlişkin Düşünceleri", *Electronic Turkish Studies* 13/9 (2018), 45-66

³⁵ Tuncay, "Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik", 15.

³⁶ Elif Gökçeçarlan Çifci ve Hasan Hüseyin Altınova, "Sosyal Hizmet Eğitiminde Yaratıcı Drama Yönteminin Öğrencilerin Empati Becerisine Etkisi", *Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1 /2 (2012), 133-149.

çeşitliliği, her bir grubun ihtiyaçlarının farklılığı göz önüne alındığında yine maneviyata duyarlı sosyal hizmetin gerekliliğini bizlere göstermektedir.

2.2. Modernleşme Sürecinde Bireyciliğin Getirdiği Yalnızlık Olgusu İnsanı Korumasız Bırakmıştır

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu durum insanlar arasında organik bir dayanışmayı gerekli kılmaktadır. İnsan ihtiyaçlarını da toplum içerisinde gidermek durumundadır. Geleneksel toplumlarda aile, akraba, komşu ilişkileri daha sıcak ve samimi, aidiyet duygusu yüksek iken modern toplumda bireyler bu bağlamda korumasız ve yalnız kalmıştır. İngiltere’de yalnızlıktan sorumlu bakanlık kurulması, yalnızlık olgusunun Batı ülkelerinde yaşanan boyutunu göstermektedir. Modern yaşam tarzı insanı adeta yalnızlığa itmektedir. Yalnızlığın nedenlerini ise; bireyin kendini yeterli görmesi, aile ilişkilerinin ve sosyal çevrenin zayıflaması, teknolojik ve iletişim araçlarının artması sonucu başka kişilere ihtiyaç duymama duygusu, değerlerdeki aşınma, paylaşma ve yardımlaşma duygularının azalması, ayrımcılık, dikey mimari yapılaşma vb. olarak sıralayabiliriz.

Bireycilik, bir taraftan bireyin üstün değerini, saygınlığını, özgürlüğünü, eşitliğini, kendini gerçekleştirme teşvik ederken, aynı zamanda bireyi çevreleyen dışsal, ailesel ve sosyal kurumların kısıtlamalarından korumasıdır.³⁷ Bireyciliğin bireyselleşmeye götürmesi, tüm *şeylerin* temel ölçütü olarak insanın kendisini merkeze yerleştirilmesi Tanrıya, tabiata, olaylara bakışını değiştirmiştir.

Varlığı anlamlandırma çabası ve olayları kontrol altına alma eğilimi, insanla birlikte var ola gelmiştir. Modern dönem öncesi insanlar, tabiat şartları ve hayatın acımasızlığı karşısında teslimiyetçi bir anlayışa sahip iken aynı zamanda onların huzurlu ve kendilerini hayata bağlayan amaçları vardı. Onlar, zorluklar karşısında ayakta durabiliyor ve üstesinden gelemediği pek çok sorunu samimiyetle güvendiği, kutsallık atfettiği ilahi bir güce havale ederek rahatlıyorlardı. Bu tarz anlayışın kaynağı kutsal olandan ve dinden gelmekteydi. Ancak modernleşme ile birlikte birçok değer gibi maneviyatın da kurban edildiğini görmekteyiz. İdeolojik yaklaşımlar, maneviyatı dışlamakla modern insanın yalnız başına aşamayacağı varoluşsal sorunlarla baş başa bırakmakta ve onu kendisine ve çevresine yabancılaştırmaktadır.³⁸

İnsanların dünya ve kendileri üzerindeki denetimi ellerine alma arzusuyla birlikte önceden kader olarak görülen her şey günümüzde seçme konusu haline gelmiştir. Bu durum bir taraftan insanı özgürleştirirken yani modernite insana seçme ve özgürlük fırsatı sunarken diğer taraftan bunlar insan tarafından *yüksek bir bedel karşılığında* alınır. Sosyal bilimciler bu bedele *anomi* adını vermekteler. Anomi, “bireyin evren ve diğer insanlarla istikrarlı ve güven verici bağlarından kopma, hayatını yönlendirmesine yetecek anlamlardan ve değerlerden yoksun hale gelme, korumasız kalma halidir.”³⁹

Sanayileşme ve kentleşme insan ilişkilerini önemli bir şekilde etkilemiştir. Teknolojideki gelişmeler uzakları yakın ederken, yakınları da uzaklaştırmıştır. Kentte ev ile iş yaşamı arasında ki hızlı yaşam temposu, sosyal çevre ile olan ilişkileri zayıflatmıştır. Yine kentte kurulan ilişkiler ağı sıcak değil mesafeli ve resmidir. Sürekli koşuşturmanın getirdiği mekanik yaşam tarzı, yüzeysel insan ilişkileri ve toplumsal hareketlilik insanları toplumsal bağlardan uzaklaştırarak yalnızlığa itmiştir.

Berger’in ifadesiyle “modern dönem öncesi insanı her taraftan kuşatan ilahi varlıklar bir bir yok oldu. Tanrısal varlıklarla ve kuvvetlerle dolu olan evren artık boş, soğuk ve mate-

³⁷ Selda Ersöz, *Modernliğin Bireyciliği ile Yaşam Politikalarında Beliren Bireyselleşmenin Arasındaki Farkın İlişkiseliliği* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 44-45.

³⁸ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 7-8.

³⁹ Çiftçi, *Din ve Modernlik*, 54.

matiksel düzendir. Sekülerleşmenin başlamasıyla evrendeki ilahi bütünlük ve anlam kaybolmaya başladı. İnsan evrende yapayalnız kaldı. Tanrı'dan, tanrılardan ve meleklerden epeyce uzaklaşıldı."⁴⁰

Kent yaşamı ve benmerkezci yaşam tarzı; insanın yardımlaşma, ait olma, kabul görme ve güven duyma gibi temel gereksinimlerini aşındırmış. Bu durum bireyi topluma ve kendisine karşı yabancılaştırmış ve yalnız bırakmıştır. Bu durumun nedenleri ise, gelenek yitimi, realiteden kaçış, iletişimsizlik, yabancılaşma ve duyarsızlaşma, kentleşme, sosyal ilişki bozukluğu, varoluşsal kaygıdır.⁴¹ İnsanda kendi kendine yeterlilik duygusu geliştiren faktörlerden biri modernleşme sürecinde artan sosyal farklılaşma ve sosyal kurumların yeniden organizasyonudur. İnsanı yabancılaştıran ve yalnızlaştıran şey çekirdek ailenin ve bireyciliğin yükselişi, bürokratik yapının insan yaşamını kuşatmasıdır ki bu durum insanın kendi kaderine hükmetme anlayışını da beraberinde getirmiştir.⁴² Günümüz insanı yalnızdır ve yalnız kalmanın yol açtığı kaygıyı derinden hissetmektedir.⁴³ Günümüz insanı, kalabalıklar içerisinde kendini yalnız hissetmekte, hem kendine hem de fizik ve sosyal çevreye yabancılaşmaktadır. Bireyler, bu yabancılaşma ile baş edemediği için çeşitli ruhsal sorunlar yaşamakta ve bu sorunlar bireyi zaman zaman intihar girişimleri ile sonuçlanan irrasyonel davranışlara da itmektedir.

Modern dönem öncesi insanlar daha toplumcu, kanaatkâr, dayanışmacı özelliği ile ön plana çıkarken günümüz insanının *bireyci ve ben merkezli* yaşam tarzında, pragmatizm, tüketim ve konformizminin öne çıktığı görülmektedir. Bu durum ise yardımı, paylaşmayı değil biriktirmeyi, yalnızlığı ve yabancılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Oysa sosyal hizmetin bir yardımlaşma ve paylaşma mesleği olduğunu düşündüğümüzde bireyciliğin ortaya çıkardığı sorunlar daha iyi anlaşılacaktır.

Toplumsal yaşamdaki değişim ve dönüşüm bireyciliği ve bireyin özgürlüğünü ön plana çıkarırken diğer taraftan bireyi koruyan sistemleri de ciddi anlamda zayıflatmaktadır. Örneğin ailenin sınırlarının daralması, aile, akraba bağlarının ve ilişkilerinin zayıflaması, iletişimsizliği artırmakta ve ailenin koruyuculuk işlevini törpülemektedir.

Modern toplumların yaygınlaşan sosyal ve psikolojik hastalıklarından birisi yalnızlıktır. Bunun en önemli nedeni, insanları kollayan barınma ve sığınma vazifesini yerine getiren aile kurumunu örselenmesidir. Ailedeki zihniyet değişikliği, vazife anlayışı yerine hak temelli aile mantığının öncelenmesi, ailelerin dağılmasına zemin hazırlamaktadır⁴⁴. Aile toplumun en küçük sosyal ünitesidir. Ailede sevdiği ve değer verdiği kişiler için vefa, fedakârlık, sebat, sevgi, şefkat, sahip olunan kaynakları adil paylaşma yerine sadece aşırı bireyselliği temel alan hak temelli bir paylaşım ve davranış mantığının ön plana çıkması ailelerin sürekli sorun, gerginlik, çatışma, şiddet yaşamasına ve parçalanmasına neden olabilmektedir.

Günümüz toplumlarında bireyselleşmenin ve rasyonelleşmenin ulaşılması gereken bir hedef oluşu ve sosyal ilişkilerin sanal âlemlere taşınması, yabancılaşma ve yalnızlığı da beraberinde getirmektedir.⁴⁵ Bireyin kendini otoriteden bağımsız bir varlık olarak görmesi ve başka bir otoriteye ihtiyaç duymaması bireyselleşmeyi doğurmuştur. Dolayısıyla ben merkezli yaşam şekli, aile ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve bireyi yalnızlığa itmiştir.⁴⁶

⁴⁰ Çiftçi, *Din ve Modernlik*, 55.

⁴¹ Hüseyin Paksoy, *Sema Kaygusuz'un Hikâyelerinde Modern İnsanın Yalnızlığı* (Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 19.

⁴² Celalettin Çelik, "Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni", *İslami Araştırmalar Dergisi* 28 /3 (2017), 215.

⁴³ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik* (İstanbul: Altın Kitaplar, 1999), 14.

⁴⁴ Abdullah Kahraman, "Yalnızlık Hastalığına Dini Bakış".

⁴⁵ Şentürk, "Modern Toplumların Öne Çıkan İki Sorunsalı", 735.

⁴⁶ Vehbi Ünal, "Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Düşüncesini Değiştiren Olgular-Toplumsal Yaşamın Kısıyında Kalan Yaşlılar", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 43/2 (2019), 275-298.

Modern yaşamın rekabet ve başarı üzerine kurgulanmasından kaynaklı olarak insanın sürekli yarışmaya, koşuşturmaya ve başarıya odaklanması, aynı zamanda sadece kendini düşünmesini (bencillik) ve bireyselliğini ön plana çıkarmaktadır. Bunun sonucunda yalnızlık krizi yaşayan birey adeta elini uzatacak bir kurtarıcıya ihtiyaç duymaktadır. Sosyal hizmet; bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumun iyilik hâlini artırmak ve bunları güçlendirmeyi hedef edinen bir meslek olduğuna göre kalabalıklar içinde yalnızlaşan bireyleri güçlendirmek ve onların yanında olmaya günümüzde, dünden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Modern dönem öncesinde bireyler hastalık, yaşlılık, suç gibi durumlar karşısında yalnız değildi, aile ve akraba çevresi gibi sosyal destek sistemleri bu sorunları aşmada yardımcı oluyordu. Modern toplumlarda bireyciliğin, dolayısıyla bireyselleşmenin ön plana çıkarılması bir taraftan bireye yalnız ve özgür olmanın güvenini verirken diğer tarafta yalnızlığı, güvensizliği ve riski de beraberinde getirmektedir. Aile, akraba ve toplumsal ilişkilerinin zayıflaması nedeniyle bireylerin psiko-sosyal destek sistemlerden yardım alamaması bireyleri daha da fazla yalnızlığa itmiştir. Günümüz toplumlarında insanlar kalabalıklar içinde daha fazla yalnızlık yaşamaktadırlar. Sosyal hizmete müracaat eden kimselerin özellikle yalnız yaşayan yaşlılar, yoksullar ve kimsesizler olduğu düşünüldüğünde bunların sahipsizliği ve yalnızlığı daha da ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal yapıdaki değişim yaşlı nüfusu daha görünür hale getirmiştir. Aile yaşam döngüsü göz önüne alındığında günümüzde bireyler yaşamın son dönemlerini daha fazla yalnızlıkla geçirmektedirler. Yaşlılık ve yalnızlık sorunu modern yaşam tarzıyla yakından ilgili bir sorundur. Bu gruplar ellerinden tutacak, bir tebessüm gösterecek, dertlerini dinleyecek birilerine daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. İşte maneviyata duyarlı sosyal hizmet bu sıcaklığı hissettirebilir, bu gruplara danışmanlık hizmeti sunarak bunların yaşam kalitesini ve sevincini artırabilir ve onların yaşamış olduğu sorunlarla baş etmede ve yaşanan sorunları anlamlandırmada yardımcı olabilir. Bu bağlamda bu hizmeti alan bireyler hayata daha fazla pozitif bakabilirler.

2.3. Günümüzde İnsanlar Olayları/Olguları Anlamlandırmakta Daha Fazla Sorun Yaşamaktadır

Modernleşme sürecinde yaşanan bilim ve kilise kavgası, seküler ve pozitivist (din/din dışı) anlayışı doğurmuş bu durum maneviyata mesafeli bakışı da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla günümüz insanı kendi başına geleni ve etrafında yaşanan olayları, sorunları *anlamlandırmakta* ciddi sorunlar yaşamaktadır. Sosyal hizmet çerçevesinde baktığımızda bu anlamlandırma krizine cevap verecek açılım ancak manevi değerler aracı ile mümkün görünmektedir.

İnsanoğlu sanayi dönemi öncesinde doğa ile uyum içerisinde yaşıyor ve hayatını anlamlandıracak birçok faaliyeti de yerine getiriyordu. Ait olma duygusunu da yoğun olarak yaşıyordu. Her bir bireye ailenin ve toplumun bir üyesi olarak rolleri kendilerine ellerindeki metinlerle sağlanmıştı. Yapması gereken işler onlar açısından oldukça önemli idi. Ancak modern insanın elinden bu anlamların birçoğu kayboldu. Yine bugünün şehirli, seküler insanı dini temelli kozmik anlam sistemi gibi anlam kaynaklarına sahip olmadığından dolayı anlamsızlık duygusunu çok daha derin yaşamaktadır.⁴⁷ Modern insanın geleneksel kaynaklardan ve otoriteden mahrum kalması onu varoluşsal boşluk şeklinde bir duyguyu yaşamasına neden olabilmektedir.⁴⁸

Frankl, modern insanın çıkmazının kendisine yol gösterecek gelenekten mahrum kalması olduğunu ifade eder. Birey, ne yapacağını bilememektedir. Dolayısıyla bu durum insanı

⁴⁷ Irvin, D, Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001), 702.

⁴⁸ Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999), 75.

değerler krizine sürüklenmektedir.⁴⁹ Anlamsızlık duygusunu yaşamasının nedeni her istediğini elde eden insanın uğruna yaşayacakları bir şeyin olmamasıdır.⁵⁰ Gelenek ve inanç sistemleri ya da manevi-dini tecrübenin kaybolması ile birlikte anlamsızlık duygusu kendini daha derinden hissettirmektedir.⁵¹

Maneviyatı tanımlamada kullanılan önemli kavramlardan biri anlamlandırmadır. Maneviyatın insan kimliğinin temel parçası olmakla birlikte insan hayatına *gaye ve anlam* katmaktadır.⁵² Ben kimim? Amacım ne? Nereden geldim nereye gidiyorum? Yaşadığım sorunlar nereden kaynaklanmaktadır? Sorularına verilecek cevaplar manevi hayata ve kişinin anlamlandırma dünyasına göre değişecektir.

"Anlam, insanın varoluşunun özüne işaret eden derin bir kavramdır. Din, maneviyat ve anlam arasındaki ilişki de bir o kadar derin ve karmaşıktır. Din ve maneviyat, çok sayıda insan için gerçeği idrak etme ve yorumlamada temel başvuru kaynağıdır."⁵³ Anlam; "hayatın yaşamaya değer olup olmadığı, hayatın insan onuruna yaraşır tarzda olup olmadığı, insanın kendisinden bekleneni yerine getirip getirmediği ve yüce amaçlar doğrultusunda hareket edip etmediği sorularına insanın olumlu cevaplar verebilmesidir." Dolayısıyla insanın varoluşunun özünü ifade etmektedir.⁵⁴ Hayatın yaşanmaya değer olduğunun düşünsel bir ifadesi olan *anlam ihtiyacı* ve insanın bu ihtiyacı karşılayamamasının kişide ciddi sorunlara yol açacağı açıktır. Anlamın olumlu yönde gelişmesi, bireyin yaşamına pozitif etki yapacağı gibi anlamsızlık durumunda bireyin duygu ve davranışlarının olumsuz yönde etkileneceği açıktır.⁵⁵ İnsanın davranış ve tutumlarını belirleyen faktör, onun sahip olduğu inançlar ve değerler sistemidir, insanın hayatını anlamlandırması ve kendisine nihai bir amaç edinmesi de ancak onunla mümkündür.⁵⁶

Anlamli bir hayat sürme ve anlamsızlıktan kurtulma ile din arasında önemli bir bağ mevcuttur. Din bir sistem olarak varoluşu yorumlayan, varoluşun sorularına tatminkâr cevap verebilen ve anlamlandıran bir yapıya sahiptir.⁵⁷ Frankl, "Yaşamak acı çekmektir, hayatı sürdürmek, çekilen bu acıda anlam bulmaktır; eğer hayatta bir amaç varsa, acıda ve ölümden bir amaç olmalıdır."⁵⁸ Diyerek hayatın tüm acılara rağmen bir anlamı olması gerektiğini vurgulamıştır. Din, insanların tutum ve tercihlerini ya da duygu, düşünce ve davranışlarını belirlemede etkili olan temel değerdir.⁵⁹ Din aynı zamanda insanın anlam dünyasını şekillendiren ve ona bir dünya görüşü kazandıran bir değerdir.⁶⁰ Din, bir anlam ve anlamlandırma sistemidir.⁶¹ Ben kimim, niçin varım, hayat yaşamaya değer mi, ölüm nedir ve ölüm sonrasında ne olacak? vb. sorular insanın varoluşsal sorularıdır. Bu sorulara din tatmin edici cevaplar vererek insanın yaşadığı anlamsızlık krizini gidermektedir. Dolayısıyla dinin, insan yaşamına attığı anlam ve gaye, insanın yaratıcısı, kendisi ve diğer varlıklarla iletişimindeki konumu,

⁴⁹ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 706.

⁵⁰ Victor Emil Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Selçuk Budak (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2016), 30

⁵¹ Abdülvahit Sezen, Günümüz İnsanın Anlamsızlık Sorunu Bağlamında Frankl ve Fowler'da Bireyin Anlam Arayışı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 7/ 14 (2009), 191-192.

⁵² Mathews, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, 64.

⁵³ Albayrak vd., "Kanser Hastalarında Yaşam Kalitesini Etkileyen Din ve Maneviyat Üzerine Teorik Yaklaşımlar", 363.

⁵⁴ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 9.

⁵⁵ Şentürk ve Yakut, "Hayatın Anlamı ve Din", 57.

⁵⁶ Albayrak vd., "Kanser Hastalarında Yaşam Kalitesini Etkileyen Din ve Maneviyat Üzerine Teorik Yaklaşımlar", 360.

⁵⁷ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 15.

⁵⁸ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 9.

⁵⁹ Hüseyin Certel, "Din İstismarı Üzerine", *Journal of Islamic Research* 22/1 (2011), 1-11

⁶⁰ Latif Tokat, "Metafizik Belirsizlik ve Anlam Sorunu Açısından Din ve Felsefe", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13 /1 (2013), 7-25.

⁶¹ Robert Emmons ve Raymond Paloutzian "Din Psikolojisi", çev. Ali Ayten *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2001/2), 105-108.

insanın anlamsızlık krizine cevaptır. Bu durum bireyin daha sağlıklı yaşam sürdürmesini de beraberinde getirecektir.⁶²

İnsanın karşılaştığı sorunlarla başa çıkmasında ve bunları anlamlandırmasında dini inanç ve değerlerin önemi tartışılmaz. Yine insanların başına gelen bir sorunu hayra yorması, Allah'tan yardım dilemesi, kader inancı ile rahatlaması, işin sonucunu ona bırakması (tevekkül etmesi), sabır, dua ve ibadetle ondan yardım dilemesi bireyin sorunlarını aşmada ona güç kazandıracığı gibi sorunlarına da katlanma gücü kazandırır.

İnsanoğlu sanayileşme ve modernleşme ile birlikte anlam sorunu ile daha fazla karşı karşıya kalmıştır. Anlam sorunu hayattaki amaçsızlık sorunudur. Bilimin sessizce dillendirmediği "hayatın anlamı yok" düşüncesi, bu hastalığın fitilini ateşlemiştir.⁶³ İnsan varoluşsal bir ihtiyaç olarak anlamı aramakta, ölüme rağmen hayatını anlamlandırmaya çalışmaktadır.

"İnanç, hayatımızın her alanında biz insanoğlunu kuşatan, varoluşumuzu anlamlandıran, karanlıkta kaldığımız anlarda ışığıyla bizi adeta aydınlatan bir güneş veya uçsuz bucaksız okyanuslarda kaybolduğumuzda yolumuzu aydınlatan bir deniz feneri gibiydi. Bu aydınlatıcı yönüyle inanç, yolumuzu ve yönümüzü kaybettiğimizde, anlamsızlık denizlerinin karanlığında çırpınarak boğulduğumuzda, sevdiğimiz bu fiziksel âlemdeki geçici yaşamlarını tamamlayarak bilinmez bir yolculuğa çıktığında, ölümün soğuk ve katı gerçekliğiyle karşılaştığımızda, ışığından faydalandığımız en etkili koruyucumuz, rehberimiz ve yardımcımızdı."⁶⁴

İnsan yeryüzünde anlam arayışı içerisinde olan tek varlıktır. İnsan, dünyayı anlamlı ilişkiler ağı olarak görür. Normal yaşamı içerisinde insan, yaşamın anlamı nedir? Yaşamın amacı nedir? gibi sorularla meşgul olmaz. Ancak ne zamanki bir sorunla, yenilgiyle ya da sınavla karşılaştığında insan sorgulamaya başlamaktadır.⁶⁵

İnsanoğlu karşılaştığı olayları ve yaşamını anlamlandırmak ister. Yaşamın anlamlandırılmasında maneviyatın etkisi büyüktür. Özellikle istenmedik ya da beklenmedik bir olayı anlama ve anlamlandırma çabası içerisinde olan insan, olayın yıkıcı etkisini azaltmak amacıyla maneviyatından destek alır.⁶⁶ Nitekim yapılan çalışmalar bunu göstermektedir. Kronik hasta kişilerle yapılan çalışmalarda hastalıkla baş etmede sosyal destek sistemlerinin ve inandıkları üstün güçle bağlılığın önemli olduğu, söz konusu kişilerin bu yolla yaşamlarını anlamlandırdıkları görülmektedir.⁶⁷ Tinsellik, bireyin kimliğinin ve dünya görüşünün ayrılmaz bir parçası olarak ölümcül ve kronik hastalığı olan bireylere varoluşsal sorunlarına yol gösterici ve güçlendirici yanıtlar vermektedir.⁶⁸ Duman ve Akçaya'nın engelli bebeği olacağını öğrenen kadınların gebeliğe ilişkin karar verme süreçlerini etkileyen faktörleri incelediği çalışmada, katılımcıların yapılan testler sonucunda normal olmadığı belirlenen gebeliklerini sonlandırmayıp devam ettirmelerini dini inanç, yorum ve düşüncelerin önemli bir etkisi olduğu görülmüştür. Hatta bazı katılımcılar yaşamakta oldukları bu durumu metafiziksel açıdan değerlendirecek engelli çocuklarının olmasını kendileri ve aileleri açısından özel, anlamlı ve hikmetli bulmuşlardır.⁶⁹ Günümüzde kanser bireyin yaşamını derinden etkileyen bir hastalık olarak devam etmektedir. Hasta bireyin yaşadığı çaresizlik, ümitsizlik ve anlamsızlık duyguları yoğundur. Kanser hastaları ile ilgili yapılan çalışmalarda da dini/manevi davranış ve uygulamaların, Tanrı ile tesis edilen bağın (ilişkinin) kanser hastalarında genel iyilik hali, ruhsal

⁶² Şentürk ve Yakut, "Hayatın Anlamı ve Din", 57.

⁶³ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 167.

⁶⁴ Arzu Öztan, *İnsanın Anlam Ve Mutluluk Arayışında İnançın Rolü*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi, 2019), VI.

⁶⁵ Alfred Adler, *Yaşamın Anlamı ve Amacı* (İstanbul, Say Yayınları, 1998), 7.

⁶⁶ Zeki Karataş, *Evde bakım Hizmetleri- Manevi Değerler Boyutuyla*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2016), 102.

⁶⁷ Sidell, Nancy L. 1997, 5-11 akt. Tuncay, "Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik", 13-20.

⁶⁸ Tuncay, "Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik", 13-20.

⁶⁹ Zeki Duman ve Emine Akçaya, "Engelli Bebeği Olacağını Öğrenen Kadınların Gebeliğe İlişkin Karar Verme Süreçlerini Etkileyen Faktörler" *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 23/2 (2020), 104-132.

612 | Vehbi Ünal. Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet

sağlık ve yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkileri olduğu belirlenmiştir.⁷⁰ Deprem felaketi yaşıyan insanların felaketi, din ile bağlantı kurarak atfetme ve yüklemeye yapması, depremin gerisinde metafizik bir güç olduğu düşüncesi *kader* ve *imtihan* gibi dini referanslarla açıklaması ve anlamlandırma çabası içerisinde oldukları görülmüştür.⁷¹

İnsanın hayat akışı karşısında çeşitli engeller, sorunlar ve sıkıntılarla özellikle de ölüm gibi varoluşsal yaşamı tehdit eden unsurlarla karşılaştığında dinin bu sorunları aşmada ve anlamlandırmada sunmuş olduğu mekanizmalar bireyi huzura kavuşturan etkenlerdir.

Bireyin karşılaştığı sorunları sağlıklı bir şekilde anlamlandırması, hayatını pozitif yönde etkilediği gibi aksi durumda daha fazla sorunlarla karşılaştığı da görülmektedir. Maneviyata duyarlı sosyal hizmet sunumuyla anlam arayışına giren bireylerin kaybettikleri anlamı yeniden inşa etme çabalarının manevî referanslarla desteklenmesi önemlidir. Zira manevi-yata duyarlı sosyal hizmet sunumunun bireyin anlam arayışına katkısı, kendini mutlu hissetmesi, yükünün ağırlığını hafifletmesi, karşılaşılan sorunlarla mücadele ve baş etme yeteneği kazanması ve toplumla uyum içerisinde yaşamını devam ettirmesi ve sorunların çözümü noktasında katkı sağlaması açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumların karşılaştıkları sorunları ile baş etmelerini sağlayan her türlü psiko-sosyal ve manevi desteğin önemi buradan kaynaklanmaktadır.

2.4. Bütüncül ve Hak Temelli Yaklaşım Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmetin Gerekliğini Göstermektedir

Sosyal hizmet toplumda var olan adaletsizlikleri, eşitsizlikleri ve engelleri ele alır. Dolayısıyla sosyal hizmet anlayışı insan merkezli, bütüncül, hak temelli olması dolayısıyla insanın bütüncül değerlendirilmesi, manevi sosyal hizmetin bireylere sunulan bir ikram değil insan olmasından kaynaklı *hak* çerçevesinden değerlendirilmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

İnsanın davranışlarını ve yaşamı sürecinde karşılaştığı sorunları düşündüğümüzde bunları tek boyutlu açıklamanın eksikliği aşikârdır. Bu sorunların biyolojik, psikolojik, manevi, sosyal, kültürel, ekonomik boyutlarının varlığı bir gerçektir. Bunlara sosyal hizmet bağlamında baktığımızda ise birbirlerini etkileyen karmaşık ve çok boyutlu aynı zamanda danışanın bütüncül değerlendirilmesi gereken yönleridir.

İnsan, biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel yönleri ile birlikte manevi boyutu bulunan bir varlıktır. Sadece belirli bir bilim dalının bakış açısıyla insanı anlamaya çalışmak birçok eksikliği de beraberinde getirecektir. Diğer taraftan insanın düşünce ve davranışlarının da sürekli değiştiğini düşündüğümüzde karmaşık ilişkiler ağı içerisinde yaşamını sürdüren insanı anlamak için bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla manevi donanımlara sahip insanın inanç, değer, düşünce ve davranışlarını içinde şekillendiği toplumsal ve kültürel boyutu dikkate almadan anlamaya ve açıklamaya çalışmak eksik ve yanlış bir yaklaşım olacaktır.⁷²

Dünya Sağlık Örgütü, "Sağlık, sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik halidir." şeklinde tanımlamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi sağlık açısından bütüncül yaklaşımın önemi vurgulanmaktadır. Bütüncül yaklaşımın benimsenmesi ile bireyin fiziki, duygusal, sosyal yanları olduğu kadar manevi yanına da önem verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bireyin manevi yönünün ele alındığı çalışmalarında, sağlık üzerinde manevi boyutun kayda değer bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.⁷³

⁷⁰ Albayrak ve vd. "Kanser Hastalarında Yaşam Kalitesini Etkileyen Din ve Maneviyat Üzerine Teorik Yaklaşımlar", 368.

⁷¹ Talip Küçükcan ve Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2000), 154-155.

⁷² Zeki Karataş, "Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi", *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 68-86.

⁷³ Melahat Akgün Kostak vd. "Hemşire ve Ebelerin Maneviyat ve Manevi Bakıma İlişkin Düşünceleri", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi Sempozyum Özel Sayısı* (2010), 218-225.

Yine Dünya Sağlık Örgütü "bütüncül bir yaklaşımla yaşam kalitesine ait *fiziksel, psikolojik, bağımsızlık düzeyi, sosyal ilişkiler, çevresel ilişkiler ve din-spiritüallite-bireysel inançlar*" olmak üzere altı boyut tanımlamıştır. *Din-spiritüallite-bireysel inançlar* olarak eklenen altıncı boyutta; spiritüel ilişki, hayatın anlamı ve amacı, dini-mistik tecrübe, birleşme ve bütüncülleşme, spiritüel güç, iç huzur, umut ve iyimserlik, inanç gibi alanlara yer verilmiştir.⁷⁴

Sosyal hizmet insanı merkeze alan ve ona yardım etmeyi kendine görev olarak kabul eden bir bilim dalı olarak onu bütüncül olarak tanımadan ve anlamadan işlevini yerine getirmesi mümkün değildir. İşte maneviyat da bu noktada sosyal hizmetin insanı anlama çabasında, temel boyutlarından bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵ "Bütüncül yaklaşım, kişinin patolojik sorunlarına odaklanmak yerine, güçlü yanlarını geliştiren ve iyilik hallerini sağlayan bir bakışla, kişinin fiziksel, bilişsel ve tinsel yanlarına odaklanmayı önermektedir."⁷⁶ Bireylerin güçleri ortaya çıkarılırken bütüncül bir yaklaşımla manevi güçleri de göz ardı edilmemelidir.⁷⁷

Sosyal hizmet, engelliler, madde bağımlıları, işsizler, kimsesiz çocuklar, yaşlılar, yoksullar, şiddet mağdurları, göçmenler, suçlular, doğal afet mağdurları, hastalar vb. çok farklı gruplara yönelik hizmetler vermektedir. Grupların çeşitliliği ve sorunların farklılığı bunlara yönelik uygulamaların da bütüncül bakış açısı ile değerlendirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla bu konuda sosyoloji, psikoloji, tıp, ilahiyat gibi farklı alanların da katkısı oldukça açıktır.

Sosyal hizmet uzmanları genellikle hayatları kayıp ve sıkıntı ile karakterize olan insanlarla çalışmaktadırlar. Şayet "Bu niçin oldu?" sorusuna dokunulamayacak ise kişinin ihtiyacının en çok bulunduğu durumda, bütüncül, profesyonel bir hizmet sunma nasıl mümkün olacaktır?⁷⁸ İnsanın yapısının ruh ve bedenden oluştuğu düşünüldüğünde ruhsal sorunları sadece psikolojiye ve ya psikiyatrye yönlendirmenin sosyal hizmette bütüncül yaklaşım açısından ne kadar doğru olduğu söylenebilir?

Bütüncül yaklaşım bireyin iyilik halinin artırılmasında önemli bir etkidir. "Beden, zihin ve ruhun birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bütüncül değerlendirmede kullanılan teknikler güçlendirme yaklaşımının özüne de vurgu yapmaktadır."⁷⁹ Zira manevi bakım, bütüncül bakımın bir parçasıdır ve bakımın ayrı bir yönü olarak düşünülmemelidir.⁸⁰

Maneviyata duyarlı sosyal hizmetlerin temel hedefi, insanın sadece maddi boyutuyla değil bütüncül bir yaklaşımla bireyin manevi dinamiklerini de harekete geçirmektir. Bireyin sosyal ihtiyaçlarını karşılamanın yanında ruhunu, kalbini, ahlakını, nefsinin ve vicdanını da kapsayacak şekilde bir bütünlük içerisinde hizmet sunmaktır. Dolayısıyla bireyin kendisinin ve toplumun yararına geliştirilmesini sağlayarak dini ve ahlaki değerlere uygun ve kendisiyle barışık huzurlu bireyler yetiştirme çabasıdır.⁸¹

Sosyal hizmet alanında artan sorunların artık sivil toplum kuruluşları aracılığıyla değil devlet eliyle çözülmesi anlayışı zorunlu hale gelmiştir. Bu durum vatandaşlık hakkı temelinde

⁷⁴ WHO SRPB Quality of Life Group, Scoring and Coding for the WHOQOL-SRBP Field-Test Instrument (Geneva: WHO, 2012), 2-4 akt., Albayrak vd. "Kanser Hastalarında Yaşam Kalitesini Etkileyen Din Ve Maneviyat Üzerine Teorik Yaklaşımlar", 359.

⁷⁵ Hıdır Apak, "Güçlendirme Ve Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 67 (2018b), 399-411.

⁷⁶ Ng, Siu Man ve Chan, Cecilia L.W. "Alternatif Müdahale: Çin Kökenli Bir Beden-Zihin-Ruh Yaklaşımı", ed. Tarık Tuncay, *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar* (Ankara: Nika Yayınevi, 2015), 319-327.

⁷⁷ Yeşilkayalı, "Sosyal Çalışmada Maneviyata Duyarlı Müdahale", 227-237.

⁷⁸ Mathews, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, 27.

⁷⁹ Fulya Akgül Gök ve Ezgi Arslan Özdemir, "Sosyal Hizmet Uygulamalarında Beden-Zihin-Ruh (Tin) Müdahaleleri", *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches* 9/1 (2020), 398-416.

⁸⁰ Bostancı Daştan ve Buzlu, "Meme Kanseri Hastalarında Maneviyatın Etkileri ve Manevi Bakım", 399.

⁸¹ Genç ve Durğun, "Manevi Bakımın Gerekliliği ve Bakım Hizmeti Veren Meslek Elemanlarının Manevi Bakıma İlişkin Düşünceleri", 45-66.

614 | Vehbi Ünal. Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet

bir yaklaşımı gerekli kılmıştır. Sosyal hizmetin insan hakları mesleği olduğu düşünüldüğünde, bu hizmet hak temelli yaklaşım, insan haklarının korunması ve geliştirilmesini hedef alan bir yaklaşımdır.

Bu bağlamda insan haklarını temel alan bir sosyal hizmet uygulamasında danışanların manevi ihtiyaçlarının karşılanması, sorunların çözümünde güçlendirme çerçevesinde maneviyatın kullanılmasını bir insan hakkı olarak değerlendirmek gerekir. İnsanın manevi değerleri de kişiliğinin bir parçasıdır ve bunu yaşaması da temel bir insan hakkıdır.

İnsanın doğuştan değerli bir varlık olduğu anlayışı din, cinsiyet, etnik köken ayrımı yapmaksızın farklılıklara saygı, insan onuruna yakışır hizmetlerin sunumu sosyal hizmet için temeldir. Bu çerçevede bireylerin yaşamış olduğu din/kültür atmosferi göz önünde tutularak manevi değerlerin sunumu, insanların güçlendirilmesi ve özgürleşmesini hedefleyen bir çalışma olarak sosyal hizmet, insanı merkeze alan bütüncül hak temelli yaklaşımın gerekliliğini göstermektedir.

Sonuç

Sosyal hizmet müdahalesi, ilk zamanlarda akrabalık ilişkileri ve inanç vasıtasıyla yerine getirilirken sanayileşme, şehirleşme, artan nüfus, kapitalist ekonomik yapı ve ulusal devlet yapılarının ortaya çıkışıyla birlikte artık devlet tarafından yerine getirilme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu da mesleğin profesyonelleşmesinin önünü açmıştır.

Sosyal hizmet bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumların psiko-sosyal açıdan işlevselliğini artırmak, kapasitelerini geliştirmek ve sorunlarını aşmada güçlendirmeyi kendisine amaç edinen bir disiplindir/meslektir. Aynı zamanda bireylerin kendilerinden ve kendileri dışından kaynaklanan sorunları ve değişimleri çözmeyi hedefler. Sosyal hizmetten yararlanan kesimin toplumun kırılgan, hassas, dezavantajlı bireyler ve gruplar olduğunu düşündüğümüzde bu kesimlere yönelik hizmetlerin sunumunda bütüncül ve dikkatli davranılması gerekliliği açıktır.

Gerek batıda gerekse Türkiye’de yapılan çalışmalar, maneviyata duyarlı sosyal hizmete ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Bunun yanında değişen toplumsal ve ekonomik yapı, teknolojik gelişmeler ve yaşanan sorunların çeşitliliği bu alana duyulan ihtiyacı daha da görünür hale getirmiştir.

Maneviyata duyarlı sosyal hizmete günümüzde bireyin iyilik halini ve refahını artırmaya yönelik olarak daha çok ihtiyaç duyulduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda maneviyata duyarlı sosyal hizmetin gerekliliğini dört maddede toplayabiliriz. Birincisi; günümüz modern toplumları daha fazla tehdit, tehlike ve korku altında olması nedeniyle daha fazla kaygı, stres ve güvensizlik yaşamakta ve sığınacak güvenli bir liman aramaktadırlar. İkincisi; modern insan, yaşamını kolaylaştıran birçok imkân ulaşabilirken sosyal destek sistemlerinin azalması sonrası daha fazla bireysellik ve yalnızlık yaşaması sonucunda sorunları çözmede yapayalnız kalması ve bu sorunların altında ezilmesidir. Üçüncüsü; modernleşme sürecinde bilim ve kilise kavgası, seküler ve pozitivist (din/din dışı) anlayışı doğurmuş; bu durum maneviyata mesafeli bakışı da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla günümüz insanı başına gelen sorunları çözmede anlamlandırma krizini daha derin yaşamaktadırlar. Dördüncüsü; insan haklarını temel alan bir sosyal hizmet uygulamasının; insan merkezli, bütüncül, hak temelli olması nedeniyle sorunların çözümünde güçlendirme çerçevesinde maneviyatın kullanılmasını bir insan hakkı olarak değerlendirmek gerekir.

Bireyin düşünce ve davranışlarını incelerken içinde şekillendiği toplumsal ve kültürel kodların değerlendirilmesinin, bireyin sorunlarını çözme noktasında katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Bu bağlamda maneviyat her insanın potansiyel olarak sahip olduğu önemli bir kaynaktır. Bu potansiyelin kullanılması; bireylerin, ailelerin, grupların güçlendirilmesinde, sorunları çözmede ve baş etme kapasitelerini geliştirerek yaşam dengesinin tekrar sağlanmasında, insanların sağlık ve iyilik hâllerinin geliştirilmesinde, onların kendi ayakları üzerinde durmasında katkı sağlayacaktır.

Öneriler;

Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda isimlendirme dahil literatür birliğinin sağlanması gerekmektedir.

Üniversitelerde verilen sosyal hizmet eğitiminde sorunlarla baş etmede manevi desteğin öneminin vurgulanması ve maneviyata duyarlı anlayışın müfredata ve ders kitaplarına yansıtılması önemlidir.

Manevi sosyal hizmetin içeriği ve sunumunun nasıl olacağı konusunda daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Adler, Alfred. *Yaşamın Anlamı ve Amacı*. İstanbul: Say Yayınları, 1998.
- Akbaş, Emrah. *Sosyal Çalışmada Çağdaş Eleştirel Perspektifler*. Ankara: SABEV Yayınları, 2014.
- Akalın, Şükrü Hâluk vd. *Türkçe Sözlük*. 11. Basım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akgül Gök, Fülya ve Arslan Özdemir, Ezgi. "Sosyal Hizmet Uygulamalarında Beden-Zihin-Ruh (Tin) Müdahaleleri". *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches* 9/1 (2020), 398-416.
- Albayrak, Ahmet. vd. "Kanser Hastalarında Yaşam Kalitesini Etkileyen Din ve Maneviyat Üzerine Teorik Yaklaşımlar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (2019), 349-376.
- Apak, Hıdır. "Güçlendirme ve Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 67 (2018), 399-411.
- Apak, Hıdır. *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2018.
- Aydın, Durmuş. "Dünyada Sosyal Hizmetin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Uluslararası Sosyal Hizmet". *Sosyal Hizmet Tarihi*. ed. Recep Çelik. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. 4. Basım. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Beck, Ulrich. *Risk Toplumuna Başka Bir Modernliğe Doğru*. çev. Bülent Doğan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.
- Bostancı Daştan, Nihal ve Buzlu, Sevim. "Meme Kanseri Hastalarında Maneviyatın Etkileri ve Manevi Bakım". *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi* 3 /1 (2010), 73-78.
- Burke, Mary T. vd. *Religious and Spiritual Issues in Counseling*. New York: Brunner-Routledge, 2005.
- Canda, Edward R. vd. *Spiritual Diversity in Social Work Practice*. New York: Free Press, 1999.
- Certel, Hüseyin. *Suçlularda Dine Dönüş*. Ankara: Nobel Yayınları, 2009.
- Certel, Hüseyin. "Din İstismarı Üzerine". *Journal of Islamic Research* 22/1 (2011), 1-11.
- Cook, Christopher Charles. "Addiction and Spirituality". *Addiction* 99/5 (2004), 539-551.
- Çelik, Celalettin. "Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni". *İslami Araştırmalar Dergisi* 28 /3 (2017), 209-223.
- Çiftçi, Adil. *Din ve Modernlik, Toplum Bilim Yazıları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Çoban, Melih. "Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri Ve Önemi: İstanbul Örneği". ed. Ali Ayten vd. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik II*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Duman, Zeki ve Akçaya, Emine. "Engelli Bebeği Olacağını Öğrenen Kadınların Gebeliğe İlişkin Karar Verme Süreçlerini Etkileyen Faktörler". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 23/2 (2020), 104-132.
- Emmons, Robert ve Paloutzian, Raymond. "Din Psikolojisi". çev. Ali Ayten. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2001/2), 105-108.
- Ersözlü, Selda. *Modernliğin Bireyciliği İle Yaşam Politikalarında Beliren Bireyselleşmenin Arasındaki Farkın İlişkiseliliği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Frankl, Victor Emil. *İnsanın Anlam Arayışı*. 33. Basım. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2016.
- Geçtan, Engin. *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999.
- Genç, Yusuf ve Durğun, Arif. "Manevi Bakımın Gerekliliği ve Bakım Hizmeti Veren Meslek Elemanlarının Manevi Bakıma İlişkin Düşünceleri". *Electronic Turkish Studies* 13/9 (2018), 45-66.
- Genç, Yusuf ve Seyyar, Ali. *Sosyal Hizmet Terimleri (Ansiklopedik "Sosyal Pedagojik Çalışma Sözlüğü)*. Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2010.
- Gökçe Arlan Çifci, Elif ve Altınova, Hasan Hüseyin. "Sosyal Hizmet Eğitiminde Yaratıcı Drama Yönteminin Öğrencilerin Empati Becerisine Etkisi". *Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1 /2 (2012), 133-149.

- Gürsu, Orhan. "Madde Bağımlılığı ve Din: HİGED Örneği". *Addicta: The Turkish Journal on Addictions* 5/1 (2018), 37-54.
- Hodge, David R. *Spiritual Assessment in Social Work and Mental Health Practice*. New York: Columbia University Press, 2015.
- Ingela C. Thuné-Boyle vd. "Do Religious/Spiritual Coping Strategies Affect Illness Adjustment in Patients with Cancer? A Systematic Review of The Literature". *Social Science & Medicine* 63/1 (2006), 151-164.
- Işık, Harun. "İnanç ve Maneviyatın Rehberliğinde Suç Azalımının İngiltere ve Türkiye'de Karşılıklı Olarak Değerlendirilmesi". *Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Yaklaşımlar Sempozyumu Bildirileri*. 2015. <http://www.sempozyumds.com/bildiriler/bildiriler.htm> (Erişim 10 Şubat 2021).
- Kahraman, Abdullah. "Yalnızlık Hastalığına Dini Bakış", <https://dergi.diyaret.gov.tr/makale-detay.php?ID=6678>, (Erişim 02 Kasım 2020).
- Karataş, Zeki. "Manevi Temelli Sosyal Hizmet Yaklaşımı". *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 3-15.
- Karataş, Zeki. "Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi". *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (2017), 68-86.
- Karataş, Zeki. *Evde Bakım Hizmetleri-Manevi Değerler Boyutuyla*. İstanbul: Açılım Kitap, 2016.
- Keyman, Fuat. "Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı". *Doğu Batı* 19/ (2002), 31-53.
- Kostak, Melahat Akgün. vd. "Hemşire ve Ebelerin Maneviyat ve Manevi Bakıma İlişkin Düşünceleri". *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi Sempozyum Özel Sayısı* (2010), 218-225.
- Köknel, Özcan. *Kayıdan Mutluluğa Kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar, 1999.
- Küçükcan, Talip ve Köse, Ali. *Doğal Afetler ve Din*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2000.
- Lee, Mo Yee vd. *Integrative Body-Mind-Spirit Social Work: an Empirically Based Approach to Assessment and Treatment*. Oxford University Press, 2018.
- Mathews, Ian. *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*. çev. Nebile Özmen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Ng, Siu Man - Chan, Cecilia L.W. "Alternatif Müdahale: Çin Kökenli Bir Beden-Zihin-Ruh Yaklaşımı". ed. Tarık Tuncay. *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar* içinde (319-327). Ankara: Nika Yayınevi, 2015.
- Öztan, Arzu. *İnsanın Anlam Ve Mutluluk Arayışında İnançın Rolü*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Paksoy, Hüseyin. *Sema Kaygusuz'un Hikâyelerinde Modern İnsanın Yalnızlığı*. Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Pargament, Kenneth I. ve Annette, Mahoney. "Spirituality: Discovering and Conserving the Sacred". *Handbook of Positive Psychology*. ed: Charles R. Snyder-Shane J. Lopez. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Sezen, Abdülvahit. "Günümüz İnsanın Anlamsızlık Sorunu Bağlamında Frankl ve Fowler'da Bireyin Anlam Arayışı". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 7/ 14 (2009), 189-201.
- Sidell, Nancy L. (1997). Adult Adjustment to Chronic Illness: A Review of The Literature. *Health & Social Work*, 22 (1), 5-11. akt. Tarık Tuncay, "Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik". *Sağlık ve Toplum* 17/2 (2017), 13-20.
- SHK, Sosyal Hizmetler Kanunu (Kanun No. 2828), *Resmî Gazete* 18059 (27.5.1983). (Erişim 21 Nisan 2021). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf>
- Şentürk, Ünal. "Modern Topluların Öne Çıkan İki Sorunsalı: Güvensizlik ve Kaygı". *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler-Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik*. 2/2 (2007), 717-738.
- Şentürk, Ünal. *Güncele Dipnotlar, Bireyden Topluma Sosyolojik Dönüşümler*. Ankara: Siyasal Kitapevi, 2016.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

618 | Vehbi Ünal. Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet

- Tokat, Latif. "Metafizik Belirsizlik ve Anlam Sorunu Açısından Din ve Felsefe". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13 /1 (2013), 7-25.
- Tuncay, Tarık. "Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik". *Sağlık ve Toplum* 17/2 (2017), 13-20.
- Türk Dili Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*. 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Ünal, Vehbi. "Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1457-1482.
- Ünal, Vehbi. "Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Düşüncesini Değiştiren Olgular-Toplumsal Yaşamın Kıyısında Kalan Yaşlılar". *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 43/2 (2019), 275-298.
- Ünal, Vehbi. *Modernliğin Diğer Yüzü ve Dezavantajlı Gruplar*. İstanbul: Nobel Yayınları, 2020.
- WHO SRPB. Quality of Life Group. Scoring and Coding for the WHOQOL-SRBP Field-Test Instrument. Geneva: WHO, 2012.
- Yalom, Irvin, D. *Varoluşçu Psikoterapi*. çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Yeşilkayalı, Emel. "Maneviyat Odaklı Sosyal Çalışma Müdahalesinde Değerlendirme". *Sosyal Bilimler: Yeni Bir Başlangıç (ICHACS)* ed., Tufan Çötök ve Yusuf Dobra. Knjiga-Sarajevo, 2016.
- Yeşilkayalı, Emel. "Sosyal Çalışmada Maneviyata Duyarlı Müdahale". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 53 (2016), 227-237.
- Zapf, Michael Kim. "Profound Connections Between Person and Place: Exploring Location, Spirituality, and Social Work". *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings*. Toronto: Canadian Scholars, 2007.
- Zastrow, Charles. *Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Nika Yayınevi, 2013.